

УДК 342.57:342(492)

Л. Новак-Каляєва

ПАРАДОКСИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДОСВІД ВЕЛИКОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Досліджено історичний досвід формування теоретичних засад та практичної реалізації концепції прав людини в ході Великої французької революції XVIII ст. і підкреслено неоднозначність та сучасний дискусійний потенціал проблематики в контексті завдань державного управління.

Ключові слова: права людини, концепція прав людини, державне управління, ідейний спадок Великої французької революції.

Сучасна суспільно-політична міжнародна риторика переважно концентрується навколо поняття, що одержало нові значення і силу в другій половині XX ст. – це поняття прав людини. В 1948 р. уряди європейських країн спільними зусиллями виробили документ, який поставив у центр європейської ідеологічної державотворчої конструкції “Загальну декларацію прав людини”, ратифіковану значною частиною країн-членів ООН. Цей документ не є юридичним і не конституює міжнародного права, будучи, за І. Валлерстайном, швидше “набором ідеалів, до яких держави-члени оголосили себе у принципі прихильними” [1].

Поняття прав людини і демократії сприймаються на сьогодні як такі, що розуміються самі по собі, хоча це складні й неоднозначні поняття, сучасний статус яких у міжнародній риторичі вимагає вдумливого й неемоційного аналізу, що звільнить від згубних наслідків і неістотних рис в разі їх безвідповідального або механічного використання. Крім цього, в ісламській, конфуціанській, японській, індійській, буддистській культурах такі ідеї, як права людини, рівність, свобода, верховенство закону, демократія, індивідуалізм, лібералізм, конституціоналізм, вільний ринок тощо, трактуються інакше, ніж у християнській традиції, характерній для європейських країн. Поява поняття “імперіалізм прав людини” свідчить про неоднозначне ставлення суспільства в різних країнах та регіонах до концепції прав людини та існування істотних проблем щодо її втілення. Потреба розуміння того, як, ким і з якою метою ці ідеї були сформульовані в їх первинному вигляді, є необхідною складовою завдань щодо подальшого розвитку суспільства.

Основою сучасної концепції прав людини є ідейний спадок Великої французької революції кінця XVIII ст., в ході якої були сформульовані теоретичні засади концепції прав людини, тоді як динаміка революційного процесу замість її реалізації призвела до розгулу терору, загарбницьких війн і реставрації монархії. Неоднозначність оцінок самої революції обумовлює дискусійність її ідейних засад, сумніви щодо доцільності та реальності перспектив втілення концепції прав людини, особливо в практиці державного управління, що ілюструє актуальність теми та підтверджує необхідність дослідження історичних коренів концепції прав людини, зокрема парадокси теорії та практики Великої французької революції в контексті діяльності органів державного управління.

Історія та теорія державного управління в контексті втілення ідеї прав людини висвітлювалась у дослідженнях сучасних вітчизняних науковців переважно з погляду юридичних реалій та філософських підходів. Зокрема, питанням теорії прав

людини присвятили увагу такі вітчизняні дослідники, як: Т. Андрусак, М. Антонович, М. Баймуратов, О. Бережний, С. Бобровник, К. Волинка, Ю. Волошин, Н. Воротіна, Н. Гаєва, В. Журавський, О. Зайчук, І. Єрусалимова, Н. Карпачова, О. Копиленко, Т. Костецька, К. Левченко, Т. Мельник, О. Мироненко, О. Наливайко, А. Олійник, Н. Оніщенко, І. Панкевич, Н. Пархоменко, П. Пашук, Л. Рабінович, П. Рабінович, Н. Раданович, В. Сіренко, О. Скакун, В. Сокурєнко, М. Суржицький, Н. Хуторян, Ю. Шемшученко. Серед зарубіжних вчених-правників – С. Алексєєв, В. Бабкін, В. Нерсєсянц, Н. Прозоров та інші. До проблем розвитку державного управління на засадах демократизації та захисту прав людини звертались у своїх роботах В. Бакуменко, Ю. Кальниш, В. Князєв, В. Козаков, А. Колодій, П. Петровський, В. Ребкало, П. Надолішній, Н. Нижник, В. Скуратівський, В. Тертичка, В. Цветков, Л. Шкляр та інші. Водночас проблеми неоднозначності трактування та реалізації концепції прав людини в практиці державного управління висвітлені недостатньо, що свідчить про актуальність теми.

Мета статті – розкрити неоднозначність історичного досвіду формування теоретичних засад та практичної реалізації ідеї прав людини в ході Великої французької революції та визначити сучасний дискусійний потенціал проблематики.

В останній чверті XVIII ст. відбулася масштабна спроба втілення в політичну практику ідеї філософів-просвітителів у Франції, де почались події, які згодом були визначені та визнані суспільством як Велика французька революція, тому що саме тоді був визначений новий порядок речей, закріплений у прийнятому Національними зборами основоположному документі революції – Декларації прав людини і громадянина. Саме цей документ є основою сучасної концепції прав людини.

Відповідність дій законодавчої та виконавчої влади меті створення будь-якого політичного інституту повинна була обумовити авторитет влади в суспільстві внаслідок втілення простих і незаперечних принципів Конституції і загального блага. М. Монморансі (1767 – 1826 рр.), відзначав у виступі в Національних Зборах 1 серпня 1789 р., що метою політичної конституції, як і суспільного союзу, може бути тільки охорона прав людини і громадянина [2]. Обґрунтування концепції прав людини пов'язало “природний закон” із соціальною та правовою ідеєю громадянської рівності. Це дозволило сформулювати та систематизувати первинне поняття про універсальні, тобто невідчужувані та невід'ємні права кожної людини, що належать їй від народження й до смерті. На думку Б. Рассєла (1872 – 1970 рр.), у першій половині XVIII ст. вважалося, що шлях до знання полягає у відкритті простих загальних законів, на підставі яких можуть бути зроблені дедуктивні висновки, а загальні закони можуть бути розкриті завдяки природному одкровенню [3]. Політичним результатом саме такої позиції громадської думки середини XVIII ст. стала Концепція Прав людини, що була однією з головних рушійних сил двох великих революцій другої половини XVIII ст. – у Північній Америці та на європейському континенті – у Франції.

Як найбільша трансформація соціальної та політичної систем Франції, революція справила значний вплив на розвиток усієї Європи, адже у більшості європейських країн її досвід у всіх галузях життя суспільства – економічній, суспільно-політичній, культурній – мав свої наслідки й отримав свою інтерпретацію. У Франції слаборозвинені ринкові відносини, практичний безлад у системі державного управління з її корумпованою системою продажу державних посад, відсутністю чіткого законодавства, “візантійською” системою оподаткування й

архаїчною системою станових привілеїв обумовили соціальний протест. У результаті революційних подій влада короля була повалена, але подальший розвиток подій та державотворчих процесів був далеким від втілення проголошених ідеалів.

Традиційний погляд, що сформувався в кінці XVIII – на початку XIX ст., характерний, серед інших, для Е.-Ж. Сійеса (1748 – 1836 рр.) та Ф. Гізо (1787 – 1874 рр.), – трактував революцію як всенародне повстання проти аристократії, її привілеїв та методів пригноблення народних мас [4], що повинно було певним чином умотивувати революційний терор проти привілейованих станів та прагнення революціонерів зруйнувати все, що асоціювалося з гнітом, і побудувати нове вільне і демократичне суспільство. З цих прагнень витікали головні гасла революції – свобода, рівність, братерство.

Деякі вчені з позицій “класової теорії” підкреслювали “буржуазний” характер революції, адже її результатом стала зміна феодального ладу капіталістичним за вирішальної ролі у цьому процесі “класу буржуазії”, що повалив у ході революції “феодалну аристократію”. Більшість інших істориків з цим не згідна [5], з огляду на неоднозначний соціальний склад [6], позиції та цілі окремих верств французького населення у революційних подіях.

Інший погляд, що його поділяли й сучасні науковці, серед яких І. Валлерстайн, Е. Ле Руа Ладюрі, Б. Мур та інші, обумовлював антикапіталістичний тип революції, що носила і була вибухом масового протесту проти капіталізму або проти тих методів його поширення, які застосовувалися правлячою верхівкою [7]. Ф. Фюре (1927 – 1997 рр.) розглядав революцію значною мірою як боротьбу за владу між різними угрупованнями, що змінювали одне одного декілька разів протягом десятиліття [8]. Існує погляд на революцію як на процес звільнення основної маси населення (селян) від жакливого системи пригноблення, різновиду рабства [9]. На думку О. Кошена (1876 – 1916 рр.), французька революція мала системне спрямування і належала до того ж типу революцій, що і Нідерландська революція, Англійська революція або Російська революція [10].

Революція призвела до краху старого порядку й утвердження у Франції нового, більш “демократичного і прогресивного” суспільства. Проте, кажучи про досягнуті цілі і жертви революції, багато вчених схилилися до висновку, що ті ж цілі могли бути досягнуті й без величезної кількості жертв, до яких призвела революція. За оцінками різних джерел, упродовж 1789 – 1815 рр. тільки від революційного терору у Франції загинуло майже 2 млн цивільних осіб, у війнах загинуло до 2 млн військових (солдатів і офіцерів), що складало назагал 7,5 % населення Франції [11]. Водночас ряд авторів указує, що революція принесла народу Франції звільнення від важкого гніту, чого неможливо було досягти іншим шляхом [12].

Парадоксальність досвіду революції відчувається й в оцінках її ідейної спадщини. Цілком сучасно звучить проголошення у Декларації прав людини і громадянина [13] прав свободи та рівності перед законом природними і невідчужуваними правами людини (ст. 1).

В умовах існуючого на той час феодального ладу Свобода визначалася в Декларації як можливість робити все, що не завдає шкоди іншому, а межі для взаємного користування нею могли бути визначені тільки законом (ст. 4). Найдорогоціннішими з прав людини були у ст. 10 і ст. 11 визначені, зокрема, вільне вираження думок усно й письмово та свобода совісті.

Заборона шкідливих для суспільства дій обумовлювалась в Декларації принципом законності, спрямованим проти свавілля, що панувало за абсолютизму, а

все, що не заборонене законом, у ст. 5 проголошувалось дозволеним, натомість заборонявся примус до дій, не передбачених законом [14].

Вплив Ж.-Ж. Руссо (1712 – 1778 рр.) відчувався у визначенні закону як “виразу загальної волі” (ст. 6). Хоча в буржуазній державі закон далеко не виражав загальної волі народу, сама ідея Ж.-Ж. Руссо була демократичною та прогресивною. Ст. 6 Декларації вимагала рівності всіх перед законом як у випадках, коли він протегує, так і тоді, коли він карає.

З трактування закону як виразу загальної волі випливало, що всі громадяни мали право брати участь особисто або через своїх представників у його створенні, що всім громадянам повинен бути відкритий рівною мірою доступ до всіх посад, місць і служб відповідно до здібностей і без будь-яких відмінностей претендентів. Ця прогресивна демократична ідея пізніше, в Конституції 1791 р., була замінена цензовим виборчим правом.

Ідеї французьких просвітителів щодо міри, порядку та умов покарання були співзвучні думкам одного з передових теоретиків кримінального права того часу італійця Ч. Беккарія (1738 – 1794 рр.), який одним із перших мислителів у європейській правовій традиції послідовно виступав за відміну тортур, смертної кари та інших найжорстокіших покарань. Відповідно до ідей Ж.-Ж. Руссо, статті Декларації базувалися, зокрема, на принципі “*nulum crimen, nulla poena sine lege*”, згідно з яким злочинною вважалася лише дія, кваліфікована як така, а покарання повинні призначатися в суворій відповідності з законом (ст. 5, ст. 8) та на засадах принципів недоторканності особи і неприпустимості залучення до відповідальності, затримання та ув'язнення інакше як у випадках, передбачених законом, та за умов дотримання форм, передбачених законом (ст. 7 і ст. 9). Проти довільних арештів та інквізиційного процесу, в якому кожен обвинувачений до розгляду справи в суді вже вважався виним, були спрямовані ст. 9, де проголошувалась презумпція невинності підсудного у кримінальному процесі.

У Декларації було сформульовано нові демократичні принципи державного ладу, які, по суті, заперечували законність абсолютної монархії. Так, ст. 3 свідчила: “Джерело суверенітету ґрунтується по суті в нації. Ніяка корпорація, жоден індивід не можуть мати у своєму розпорядженні влади, яка не виходить явно з цього джерела” Ст. 15 встановлювала, що посадові особи зобов'язані звітувати у своїй діяльності перед суспільством.

У ст. 16 ідея Ш.-Л. Монтеск'є (1689 – 1755 рр.) про необхідність поділу влади набула виразу в такій формі: “Суспільство, в якому не забезпечено користування правами і не проведено поділ влади, не має конституції”. Теорія поділу влади навіть у тій помірній формі, в якій вона була розроблена Ш.-Л. Монтеск'є, стала важливим засобом боротьби з абсолютизмом, оскільки поєднання законодавчої, судової та виконавчої влади в одному органі або одною особою сприяло сваволі та деспотизму. Нарешті, Декларація вимагала розрахунку податків відповідно до стану кожного, за участі всіх громадян особисто або через своїх представників у вирішенні питання про державне оподаткування [15].

Всі ці демократичні і прогресивні принципи Декларації виражали інтереси більшості народу Франції, адже були спрямовані проти феодалних привілеїв, нерівності перед законом, невизначеності права, незабезпеченості захисту особи та власності, свавілля влади, безконтрольності бюрократії. Водночас приватна власність оголошувалася одним із природних і невід'ємних прав людини, правом священним і недоторканим: “Ніхто не може бути позбавлений своєї власності,

якщо законом не встановлена безсумнівна суспільна необхідність такого акта і то за умови “справедливого і попереднього відшкодування” (ст. 17).

Сумніви щодо можливості “перейти від природної рівності до соціальної, від ненависті до вищих станів до ненависті до всякої влади” висловлювали деякі мислителі та політики ще до схвалення Декларації, що спонукало Уряд продовжити роботу над Декларацією. Частиною нової Конституції 24 червня 1793 р. стала нова, значно докладніша й послідовніша редакція Декларації прав людини [16], до якої, наприклад, увійшло положення про “право народу на повстання проти тиранії”. У цьому документі концепція політичних і громадянських прав була доповнена найрадикальнішими положеннями, щодо “прав народу”. Декларація прав людини і громадянина з Конституції 24 червня 1793 р. визначала, зокрема, загальне щастя метою суспільства; стверджувала, що закон ... може наказувати лише те, що справедливо і корисно суспільству, і забороняти лише те, що шкодить суспільству; проголошувала право виражати свої думки як за допомогою друку, так і будь-яким іншим способом, право збиратися разом, дотримуючи спокій та вільне відправляти релігійні обряди, що не можуть бути заборонені (ст. 1 – 4). Декларація вводила сувору відповідальність уряду та його інституцій за несумлінне чи невідповідне закону виконання службових обов’язків, та надавала особі, що в результаті постраждала, право на опір (ст. 11).

Визначивши, що право власності кожного громадянина полягає в можливості користуватися та розпоряджатися на власний розсуд своїм майном, доходами, плодами своєї праці та свого промислу (ст. 16), Декларація визначала також засади суспільних відносин в умовах ринкової економіки (ст. 17). Зокрема, йшлося про те, що “кожний може за договором надавати свої послуги і свій час, але не може ані продаватися, ані бути проданим”, адже особистість не є “відчужуваною власністю”: закон не визнає існування слуг, натомість вітає взаємне зобов’язання про послуги і винагороду між працівником і наймачем (ст. 18). Громадське піклування було проголошене священним обов’язком суспільства, яке повинне було надавати бідним притулок і можливість працювати та забезпечувати засоби існування особам, які нездатні працювати (ст. 21).

Декларація визначила освіту загальною потребою суспільства, яке “повинне всіма своїми засобами сприяти успіхам народної освіти і робити освіту надбанням всіх громадян” (ст. 22).

Засади республіканського ладу були визначені в дусі часу й з революційним максималізмом, але головна ідея про те, що суверенітет належить народу, який у випадку порушення власних прав урядом має право та навіть обов’язок повстання проти нього, досі становить основу сучасної демократії (ст. 23).

Радикалізм має тенденцію до реалізації у крайніх проявах суспільних явищ. Ніби на підтвердження цієї схильності, Декретом Конвенту від 10 жовтня 1793 р. було відстрочено на невизначений час вступ в силу нової Конституції та, відповідно, її преамбули – Декларації прав, з міркувань загального блага, визначеного як “суспільна безпека”, і засновано у якості виконавської влади “тимчасовий революційний уряд”, що став джерелом якобінського терору, який звів нанівець всі декларації про права, свободу, рівність та підірвав довір’я не тільки до ліберальних політичних принципів, але й до спроможності органів влади до втілення будь-яких, заснованих на ідеї прав людини, прогресивних концепцій управління. В самій Франції розвиток революційних подій призвів до влади Наполеона Бонапарта, що формально ліквідував значну частину громадянських свобод французів, зокрема

політичні права громадян – свободу слова, друку, асоціацій, права на участь в управлінні країною тощо – та методично проводив цю лінію в завойованих тоді Францією країнах.

Події Великої французької революції створили підґрунтя для роздумів і сумнівів наступним поколінням європейців. Серед мислителів формувалися різні інтерпретації цих подій, зокрема щодо трактування терору, який вважали відступом від великих принципів, проголошених Декларацією прав людини і громадянина, або спотворенням цих принципів, або свідомістю їх внутрішньої суперечливості, чи навіть неспроможності. Ці сумніви не були прямо пов'язані з політичною орієнтацією: їх виказували як консерватори, зокрема Е. Берк, Ж. де Местр, І.-Г. Фіхте, Г. Гегель, І. Тэн, так і радикали, такі як І. Бентам, Т. Карлейл, Дж. Мілль, К. Маркс. Над цим питанням працювала вся суспільно-політична думка XIX ст.

Парадоксально виглядає той факт, що часткове відновлення традиційних форм державної влади принесла епоха Реставрації. Йдеться, зокрема, про розроблений Б. Константом у 1815 р. “Додатковий акт до постанов Імперії”, який вважають одним із прикладів найбільш ліберальних конституцій початку XIX ст. Необхідність суспільної свободи була переконливо доведена філософами та публіцистами, тоді як дискусійним залишився зміст самого поняття свободи, а також шляхи і методи її запровадження. Дискусії з цього приводу продовжуються і в наші дні, хоча сучасні революції набувають “ніжного”, або “оксамитного” спрямування, а результати, переважно, викликають сумнів у тих, хто їх ініціює.

Традиції, вкорінені в національній історії та культурі, завжди істотно впливали на вибір шляхів удосконалення суспільства. Наприклад, упродовж XIX ст. визначився так званий “французький шлях”, для якого характерні, зокрема, законодавча ліквідація привілеїв і зрівнювання всіх громадян у правах. На противагу йому позначився “англійський шлях” із поступовим поширенням прав і свобод не тільки на окремі групи населення, але й на все більшу частину нації. За цього формулювання прав і свобод особи, запропоноване в Декларації прав людини й громадянина 1789 р., практично без змін відтворювалося у більшості європейських конституцій цього періоду.

Таким чином, основою нової правової системи були постулати природного права, попри їх запеклу критику, що знаменувала собою перехід дискусії від суто теоретичної – у практичну площину. Гострі соціальні проблеми тодішньої сучасності не втрачали своєї гостроти, а політичні механізми ліберальної демократії не гарантували виходу із соціальної кризи, що в динаміці XIX ст. тільки посилювалась, адже бідні ставали біднішими з періодичністю та регулярністю промислових циклів капіталістичної епохи.

Філософи, письменники, соціологи, суспільні діячі, політики та урядовці упродовж XIX ст. рішуче виступали проти ідеї “природних прав особи” як основи нової європейської цивілізації. Під сумнів попадала передусім ідея “природного” походження прав і свобод особи. Критики “натуральної теорії” називали це уявлення філософською абстракцією, що не має наукових підстав. Більшість критиків пропонувала вважати, що права не є дарованими людям Природою чи Богом, а є продуктом історичного розвитку. Так, Т. Карлейл (1795 – 1881 рр.) у “Історії Французької революції” (“French Revolution, a history”, 1837 р.) іронічно визначав Декларацію прав і свобод людини як паперову основу всіх паперових конституцій” [17]. І. Бентам (1748 – 1832 рр.), назагал не сприймаючи ідею прав

людини, у своїх “Принципах законодавства” висловлював глибокий сумнів щодо існування прав людини як таких та “невід’ємних прав” зокрема [18].

Послідовники позитивістської філософії права визначали, що норма, не закріплена в діючому на даний момент законі, не може вважатися “невід’ємним правом”, а тільки, у кращому разі, “моральним ідеалом”. Відповідно, права людини розглядалися не як “природні та невід’ємні”, а як результат культурної й ідейної еволюції людства. Особливу роль в обґрунтуванні позитивістських поглядів на взаємостосунки між особою, суспільством і державою відіграла так звана німецька школа філософії, передусім ідеї Г. Гегеля (1770 – 1831 рр.).

Г. Гегель і його послідовники вважали, що влада є чимось значно більшим, ніж сума індивідуальної волі громадян, підрахована за певними правилами. Державі, за Г. Гегелем, належала самостійна духовна цінність, більш значуща, ніж цінності індивідуальні. Держава трактувалась як втілення “народного духу”, “національної ідеї”. Відповідно, свобода реальна лише відповідно до її необхідності для існування реальності вищого порядку – держави, яка, власне, й визначає міру необхідності суспільної свободи. Таким чином, поза позитивною санкцією держави, тобто закону, не може існувати жодних прав і свобод громадян [19].

Інші теоретики суспільного розвитку – утилітаристи – слідом за І. Бенетом наголошували на понятті “загальне благо”, що його вони ставили вище за індивідуальну свободу. Держава трактувалась як лише механізм, мета якої не в тому, щоб охороняти права і свободи громадян, а в тому, щоб послідовно збільшувати суму цього “загального блага”, за умови, що й благо кожного окремого громадянина буде спрямоване на досягнення цієї вищої мети. Утилітаристи вважали, що права особи – лише вираз загальної волі колективу, або його більшості, дієвість якого обумовлена узгодженням з колективним інтересом або колективним ідеалом. Соціалістичні й анархістські вчення розвинули ці ідеї, з поправкою, що держава не може представляти загальну волю. Зокрема, соціалісти розглядали свої погляди як розвиток концепції громадянської рівності і прав людини, крім свободи володіння власністю. Колективні права розглядалися або на рівні з індивідуальними, або навіть як пріоритетні. Німецькі ліберали відходили від принципів індивідуалізму на користь національної ідеї [20]. Отже, абсолютний характер ідеї прав особи був поставлений під сумнів.

Гегелівська формула “свобода – це усвідомлена необхідність” була підхоплена К. Марксом (1818 – 1883 рр.) і марксистами. К. Маркс, розглядаючи “так звані” права людини (природні і невід’ємні права), як “рівність, свободу, безпеку, власність”, зводив два перших – до “свободи людини як ізольованої, усамітненої в собі монади”. Безпеку як “вище соціальне поняття громадянського суспільства”, К. Маркс трактував як поняття поліцейське, з огляду на те, що “все суспільство існує лише для того, щоб забезпечити кожному його члену недоторканність його особи, його прав і його власності... ..Отже, жодне з так званих прав людини не виходить за межі егоїстичної людини, людини як члена громадянського суспільства, тобто як індивіда, що пішов у себе, в свої приватні інтереси і свою приватну волю. Єдиним зв’язком, що об’єднує людину і суспільство, К. Маркс скептично вважав природну необхідність, потребу і приватний інтерес, збереження своєї власності і своєї егоїстичної особи [21].

А. Герцен (1812 – 1870 рр.) іронізував, що “Європа..., протестуючи в ім’я свободи думки і прав людини... піднялася до такої висоти переконань, що, мабуть, не в силах їх здійснити”. Водночас, він підкреслив, що “Європа не розв’язала

суперечності між особою і державою, але вона все ж таки поставила це питання” [22].

На думку В. Соловйова (1853 – 1900 рр.), дві сторони французької революції – проголошення людських прав спочатку, а потім нечувана систематична зневага всіх таких прав революційними властями – представляють не випадкову суперечність. Поняття прав людини указувало на таку безумовність, на таку невід’ємну ознаку в суб’єкті прав – на щось таке, з чого всі вимоги справедливості могли виводитися з внутрішньою обов’язковістю формальної логіки [23]. Вчений висловив думку про недоречність поєднання понять “права людини” та “права громадянина”, що суттєво обмежувало позиції “прав людини” у цьому поєднанні. Він стверджував, що за умов, коли громадянство було визнане самостійною підставою всяких прав, за відсутністю або втратою його будуть відсутні або втрачатися і ці права. Натомість, невід’ємні права можуть витікати тільки з невід’ємного значення їх носія, отже, “права людини” – цілком самодостатнє поняття, що не вимагає жодних доповнень їх соціальної позиції. Бути громадянином, на думку В. Солов’йова, саме по собі позитивне право, а бути людиною – це не умовне право, а властивість, по суті невідчужувана, що, “будучи прийнятою за першооснову всяких прав, може надавати їм принципову недоторканність та бути безумовною перешкодою їх обмеженню чи позбавленню”. Права людини, таким чином, є забезпеченими та недоторканими правами всіх, оскільки не можна оголосити, що люди окремої раси, певного сповідання, певного стану – не люди.

Зведення “громадянина” в самостійний принцип поряд з “людиною” уявлялося В. Солов’йову згубним саме для загальності громадянських прав. Французькій революції належить заслуга поширення громадянських прав на великі групи людей, що були їх позбавлені в колишній Франції, але їх безумовною підставою не була визначена тільки гідність людини як такої, але цивільні права були обумовлені саме необхідністю бути “добрим громадянином”, що відкривало шлях до зловживань та спотворень. У революційну епоху безліч людських жертв були принесені внаслідок не того, що вони перестали бути людьми, а тому, що були визнані поганими громадянами, поганими патріотами, “зрадниками” тощо, і це не тільки французький досвід і не тільки XVIII ст., а й попередніх і наступних століть. Попри дискусійність поглядів вченого, деякі його пропозиції не позбавлені здорового глузду й вимагають переосмислення в сучасних умовах.

Висновки

Найбільш цінне й принципове значення французької революції полягало у проголошенні людських прав, яке, у підсумку, обумовлювало її виправдання і привабливу силу попри наступні терор і диктатуру.

Діючі правові документи щодо прав людини та міжнародна інфраструктура захисту цих прав базується на засадах Декларації, що залишаються актуальними як у контексті дотримання прав людини, так і в контексті прагнення до побудови правової держави. Принципи, проголошені у цьому документі безумовно вплинули на формування новітньої конституційної традиції, актуальної донині.

Погляди на Велику французьку революцію серед сучасників та всіх наступних поколінь істориків, філософів, економістів, політологів та управлінців не відрізнялися та й до сьогодні не відрізняються спільністю оцінок, що свідчить про значний полемічний потенціал, який не втрачає актуальності до наших днів. Упродовж наступних після прийняття Декларації прав людини й громадянина століть більшість її постулатів не втрачали і не втрачають своєї актуальності,

одночасно викликаючи думку про неспроможність урядів забезпечити їх реалізацію у тому обсязі, що призвів би до усвідомлення їх реального втілення. Саме тому після Другої світової війни виникла потреба у дублюванні їх у згадуваних новітніх міжнародних документах, а дискусії щодо реалізації продовжуються.

Зокрема, питання смертної кари та застосування тортур досі хвилюють світову громадську думку своєю неоднозначністю, що з очевидністю вимагає осмислення цих проблем з урахуванням тих аспектів, які є аргументами у відмові країн займати певну позитивну у цьому контексті позицію на засадах здорового глузду, розуміння внутрішньої ситуації та без зайвого емоційного маніпулювання ідеями прав людини.

Аналіз статей Декларації свідчить про актуальність вказаних настанов XVIII ст. для багатьох країн сучасності та необхідність зрозуміти причини, за яких вони ще не стали загальною практикою. Одним із головних недоліків історичної практики державного управління та судових органів було й залишається те, що уряди обмежувались деклараціями і не завжди збагачували норми законів, прийнятих, в кращому разі, на їх основі, розробленими до дрібниць, що, з огляду на важливість для життя конкретної людини, дрібницями були тільки теоретично, механізмами реалізації. Це недолік у діяльності органів державного управління, що характерний для багатьох управлінських ситуацій, виправлення якого перебуває винятково у площині професіоналізму, наполегливої цілеспрямованої праці та, звичайно, зацікавленості у стабільній правовій основі функціонування держави.

З огляду на потужний творчий та дискусійний потенціал теоретичних засад та практичних уроків Великої французької революції, доцільно включити вивчення цього матеріалу в обов'язковий курс підготовки державних службовців не тільки у його юридичних аспектах, але й в контексті дослідження перспектив реалізації прав людини в сучасній практиці державного управління.

Література

1. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? / И. Валлерстайн // Социология и реальность [Текст] : матер. кругл. ст. — М. : Наука, 1997. — № 10, II. — С. 82—96.
2. Крэнстон М. Права человека. Документы о правах человека [Текст] / М. Крэнстон. — Paris : Editions de la Seine, 1975. — 376 с.
3. Рассел Б. Исследование значения и истины [Текст] / Б. Рассел ; общ. науч. ред. и примеч. Е. Е. Ледникова. — М. : Идея-Пресс: Дом интеллектуал. кн., 1999. — 400 с.
4. Дживелегов А. К. Армия Великой французской революции и её вожди: исторический очерк [Текст] / А. К. Дживелегов. — М. : [б. и.], 2006. — 199 с.
5. Адо А. В. Крестьяне и Великая Французская революция. Крестьянские движения в 1789 – 1794 гг. [Текст] / А. В. Адо. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 2003. — 445 с.
6. Гордон А. В. Падение жирондистов. Народное восстание в Париже 31 мая – 2июня 1793 [Текст] / А. В. Гордон. — М. : Наука, 2002. — 150 с.
7. Исторические этюды о французской революции. Памяти В. М. Далина (к 95-летию со дня рождения) [Электронный ресурс] / Институт всеобщей истории РАН. — М. : [б. и.], 1998. — Режим доступа : <http://larevolution.ru/evolution.2000html>.
8. Furet F. Riche D. La Revolution. — Vol. I – II. — Paris, 1965 – 1966 ; Vol. I. Des Etats generaux au 9 Thermidor. — Paris, 1965; Vol. II. Du 9 Thermidor au 18

brumaire. — Paris, 1965 // Морщикина Л. А. Эволюция взглядов Франсуа Фюре на Великую Французскую революцию [Электронный ресурс] / Л. А. Морщикина. — Режим доступа : <http://larevolution.ru/evolution.2000.html>.

9. Карлейль Т. Французская революция: история [Текст] / Т. Карлейль. — М. : [б. и.], 2002. — 575 с.

10. Кошен О. Малый народ и революция [Текст] / О. Кошен. — М. : Айрис-Пресс, 2003. — 228 с.

11. Манфред А. З. Великая французская революция [Текст] / А. З. Манфред. — М. : [б. и.], 1983. — С. 85.

12. Попов Ю. В. Публицисты Великой французской революции [Текст] / Ю. В. Попов. — М. : Изд-во МГУ, 2001. — 336 с.

13. Декларация прав людини і громадянина [Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen, 1789] [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1793%20%2806%29%2024.dekl.prav.php>.

14. Там само.

15. Там само.

16. Декларация прав людини і громадянина. Конституційний Акт 1793 р. [Declaration des droits de l'Homme et du Citoyen. Constitution de 1793 ou de l'an I] [Электронный ресурс]. — Режим доступа : [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1793\(06\)24.dekl.prav.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1793(06)24.dekl.prav.php).

17. Карлейль Т. Французская революция... — 575 с.

18. Смит А. Беккариа и Бентам. Джон Милль. Прудон. Ротшильды: Биограф. повествования [Текст] / [сост., общ. ред. Н. Ф. Болдырева; послесл. А. Ф. Арендаря]. — Челябинск : Урал, 1998. — 506 с.

19. Гегель Г. В. Ф. Философия права [Текст] / Г. В. Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1990. — 526 с.

20. Актуальные проблемы изучения истории Великой французской революции [Текст] (материалы “круглого стола” 19 – 20 сентября 1988 г.). — М. : [б. и.], 1989. — 348 с.

21. Маркс К. К еврейскому вопросу (осень 1843 г.) / К. Маркс // К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения [Текст]. — изд. 2-е. — Т. 1. — С. 406.

22. Герцен А. И. О развитии революционных идей в России / А. И. Герцен // Собрание сочинений [Текст] : в 30 т. Т. VII. — М. : [б. и.], 1956 — С. 196—198; 251.

23. Соловьёв В. С. Идея человечества у Августа Конта [Текст] / В. С. Соловьёв. — М. : Политиздат, 1991. — С. 138, 139; 579.

L. Novak-Kalyayeva

PARADOXES OF THE THEORY AND PRACTICE OF THE CONCEPT OF HUMAN RIGHTS: THE EXPERIENCE OF THE FRENCH REVOLUTION

The historical experience of the theoretical principles formation and practical implementation of the concept of human rights during the French Revolution of the eighteenth century are investigated. The ambiguity and current controversial potential of the problem in the context of the objectives of public administration are outlined.

Key words: human rights, the concept of human rights, public administration, the ideological legacy of the French Revolution.